

BORLIQ VA BO'SHLIQ: MAVJUDLIK CHEGARALARI HAQIDA TAFAKKUR

Farmonova Shahrizoda Sherali qizi¹,

Umarova Farida Saidikramovna²,

Elmurotova Dilnoza Baxtiyorovna³

1-son davolash fakulteti 110" A "guruh talabasi¹, dotsent^{2,3}

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

Annotatsiya: *Ishda borliq va bo'shliq tushunchalarining tarixiy-falsafiy va zamonaviy ilmiy talqinlari o'rganiladi. Antik falsafadan boshlab hozirgi zamon fizikasigacha bo'lgan konsepsiyalar asosida mavjudlik va yo'qlik o'rtasidagi dialektik munosabatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ontologik, ekzistensial va estetik nuqtai nazardan inson tafakkurining mavjudlik chegaralarini qanday anglashga harakat qilishi ko'rsatiladi va borliq va bo'shliq o'rtasidagi murakkab nisbatlar va ularning tafakkurdagi o'rni ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Borliq, bo'shliq, tarixiy-falsafiy, ilmiy, talqin, antik falsafa, konsepsiya, mavjudlik, yo'qlik, dialektik munosabat, k, ontologika, ekzistensiya, estetika, tafakkur.*

Insoniyatning eng qadimiy va shu bilan birga eng noaniq savollari: “*Nima mavjud?*” va “*Nima yo'q?*” degan tafakkuriy izlanishlar bilan boshlangan. Borliq va bo'shliq haqida o'ylash bu savollar bilan to'qnash kelishdir. Borliq — mavjud bo'lishning asosi, bo'shliq esa uning mavjudlikdan tashqari tasavvur qilingan shaklidir. Har qanday tafakkur, ilmiy izlanish, diniy e'tiqod yoki badiiy tasvir aslida borliq va bo'shliq o'rtasidagi chekkalarni belgilashdir.

Bu maqolada biz borliq va bo'shliqning tarixiy, ontologik, ilmiy va ekzistensial jihatlarini o'rganamiz. Har bir falsafiy oqim, har bir fizik nazariya ularning o'ziga xos talqinini taklif etgan. Ammo bitta savol hanuz ochiq: **Borliqning chegarasi**

qayerda tugaydi — bo‘shliq aynan nima? Ushbu maqola shu savol atrofida chuqur tafakkur yuritishga chaqiradi.

Antik falsafa: Platon nazarida borliq — *g‘oyalar dunyosidir*. Jismoniy olam soxta soyalar, asl borliq esa mutlaq va abadiy g‘oyalar. Uning "Timoy" dialogida borliq doimiy, o‘zgarmas va idrok etilmas; u faqat aql orqali anglanadi.

Aristotel esa borliqni *substansiya* (jismiylilik) orqali anglatadi. U borliqni “narsa nimadir” degan formula bilan asoslab, uning “materiya” va “forma” birligidan iboratligini ta’kidlaydi.

O‘rta asr musulmon falsafasi: Avitsenna borliqni “zaruriy mavjudot” (vojib al – vujud) va “mumkin mavjudot” (mumkin al-vujud) sifatida ikki turga ajratadi. Uning nazarida Haqiqiy borliq faqat Allohga xos, qolgan barcha narsa mumkin borliqdir. Bu tafakkur ham ontologik, ham metafizik asosga ega.

Yangi davr falsafasi: Dekartning “*Cogito ergo sum*” (O‘ylayman, demak mavjudman) shiori borliqni sub’ektiv idrok bilan bog‘laydi. Kant esa borliqni *noumen* (o‘zida narsa) va *fenomen* (idrok etilgan narsa)ga ajratadi.

Gegel va keyingi idealizm: Hegel borliqni dialektik jarayon deb tushunadi: borliq yo‘qlik → bo‘lish jarayoni. Bu triada borliq va bo‘shliq o‘rtasidagi ziddiyatni harakatga keltiradi.

Bo‘shliq — ontologik muammo: Bo‘shliq qadimda “yo‘q narsa” sifatida rad etilgan. Aristotel bo‘shliqni mutlaq rad etadi: “Agar bo‘shliq bo‘lsa, unda harakat imkonsiz bo‘ladi.” Biroq stoiklar bo‘shliqni koinotni qamrab olgan tashqi muhit deb qabul qilgan.

Zamonaviy qarashlar: Kvant nazariyasida “bo‘shliq” — vakuum emas. Kvant vakuumi energiyaga to‘la, doimiy zarralar va antizarralarning paydo bo‘lib yo‘qolib turadigan holatidir. De-mak, bo‘shliq ham *mavjudlikning noaniq shakli*.

Xaydegger pozitsiyasi: Martin Xaydegger: “*Hech narsa—mavjudlikning asosiy negizidir. Uni faqat o‘lim-ga yuzlanib turgan inson anglay oladi.*” Unga

ko'ra, mavjudlikni tushunish uchun inson bo'shliqni sezishi lozim. Bo'shliq bu yerda hayotiy ehtimol, ongning chekka-si sifatida talqin etiladi.

Borliq va bo'shliq o'rtasidagi dialektik munosabat

Falsafiy dialektika: Gegelda borliq va yo'qlik bir-biriga o'tuvchi hodisalardir. Ular qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi—dialektik birlikdir. Shu nuqtai nazardan har bir borliq o'z ichida bo'shliq potentsialini saqlaydi.

Fizik model: Big Bang nazariyasiga ko'ra, borliq bo'shlikdan (aniqrog'i, "singulyar nuqta"dan) paydo bo'lgan. Ammo bu "bo'shliq" fizik bo'shliq emas, balki fazo va vaqt mavjud bo'lmagan holat edi.

Estetik va san'at nuqtai nazari: San'atda bo'shliq — ifoda vositasi. Masalan, rasmda yoki musiqada "sukut", "bo'sh joy" tinglovchiga yoki tomoshabinga chuqurroq idrok qilish imkonini beradi. Demak, bo'shliq estetik mavjudlikdir.

Kvant fizikasi: Qanday bo'shliqdan narsa paydo bo'ladi? Kvant tebranishlar, xolislarcha (spontan) simmetriya buzilishlari borliqni yuzaga keltiradi. Zamonaviy ilm buni energiya sat-hida izohlaydi.

Kosmologik model: Kosmosning kengayishi bo'shliq va borliq chegaralarini har lahza o'zgartirmoqda. Bu esa falsafiy savolni yangilaydi: borliq doimiymi yoki shaklga ega bo'lmagan o'zgaruvchanlikmi?

Kvant gravitatsiya va superstrun nazariyasi: Bo'shliqni elementar zarrachalar darajasida — ya'ni "string"lar orqali tushuntirish, borliq va bo'shliq o'rtasidagi chegaralarni butunlay yangi nuqtai nazardan ko'rsatmoqda.

Inson tafakkurining metafizik salohiyati: Inson ongi mavjudlikni anglashga harakat qiladi, biroq uning cheklovlari bor. Bo'shliq — bu tafakkurning chekkasi. Shu sababli, falsafiy tafakkur — mavjudlik bilan to'qnashishdir.

Diniy-falsafiy yondashuv: Sufiylikda “fano” — o‘zini yo‘q qilish (bo‘shliq), va “baqo” — abadiy borliq tushunchalari mavjud. Ular insonning borliq bilan bo‘shliq o‘rtasidagi ichki sayohatini bildiradi.

Eksistensial tafakkur: Kirkegor va Sartrga ko‘ra, inson bo‘shliq oldida yolg‘iz turadi. U o‘z borlig‘ini tanlaydi yoki rad etadi. Bo‘shliq shu boisdan mas’uliyat, erkinlik va xavotir manbaidir.

Xulosa: Bo‘shliq bilan yuzma-yuz turish- Borliqni anglash bu — faqat mavjud narsalarni idrok etish emas. Bu — mavjud bo‘lish ehtimolini, shuningdek mavjudlikdan tashqaridagi bo‘shliqni his qilishdir. Har bir borliq o‘zining chegaralarida tugaydi va bu chegarada bo‘shliq boshlanadi. Shu sababli, bo‘shliq — bu mavjudlikning jim hayqirig‘idir. U mutlaq yo‘qlik emas, balki har qanday mavjudlikning orqasida turgan sokin tayanchdir.

Falsafa, ilm-fan va san‘at bizni doimiy ravishda shu chegaralarga olib boradi. Insonlik shu chegaralarda shakllanadi. Chunki eng haqiqiy tafakkur — mavjudlikning qayerda tugashini va bo‘shliqda nima kutayotganini so‘rashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Platon.** (2005). *The Republic*. Translated by Benjamin Jowett. Dover Publications. Platonning borliq va g‘oya haqidagi falsafasi, mavjudlikning mohiyati va abstrakt dunyo haqida talqinlar.
2. **Aristotel.** (1984). *Metaphysics*. Translated by W. D. Ross. Harvard University Press.
Aristotelning borliqni “substance” sifatida tushuntirishi va uning ontologiyasi.
3. **David Bohm.** (1980). *Wholeness and the Implicit Order*. Routledge.
Kvant fizikasi va bo‘shliq haqida yangi qarashlar, bo‘shliqning dinamikasidagi o‘zgarishlar.

4. Элмуротова Д.Б., Элмуратов Э.Б. Исследование и совершенствование техники и технологии по освоению скважин в сложных горно-геологических условиях на месторождениях Республики Узбекистан // Лучшие интеллектуальные исследования, Ч-13, Т.5, Январь-2024, С.11-23, Россия. <http://web-journal.ru/index.php/journal/issue/view/89>
5. Elmurotova D.B., Sayfullayeva D.I., Isroilova Sh.A. Terms of medical information system, World Bulletin of Public Health (WBPH), V.34, May, P.91-92, 2024 ISSN: 2749-3644, Berlin. <https://www.scholarexpress.net>
6. Elmurotova D.B, Majlimov F.B., Zuparov I.B., Kayumova K.S., Xudoyberdiyev B.A. A modern approach to hand hygiene in medicine // European Journal of Humanities and Educational Advancements (EJHEA), V.5 N.05, May 2024 ISSN: 2660-5589, P.51-53, Spain. <https://www.scholarzest.com>
7. Elmurotova D., Arzikulov F., Egamov S., Isroilov U. Organization of direct memory access // Intent Research Scientific Journal-(IRSJ), ISSN (E): 2980-4612, V.3, Is.10, October – 2024, P. 31-38., Philippines, <https://intentresearch.org/index.php/irsj/article/view/345>
8. Elmurotova D., Arzikulov F., Izzatullayev I., Olimov A., Abdurahmonov J. The role of remote diagnostics in medicine // World Bulletin of Public Health (WBPH), V.39, October 2024, ISSN:2749-3644, P.102-105. Germany, <https://scholarexpress.net/index.php/wbph/article/view/4664>
9. Elmurotova D., Fayziyeva N.A., Urmanbekova D.S., Bozorov E.H. Implementation of the method of teaching x-ray therapy in higher educational institutions // **Web of Teachers: Inderscience Research**, V.2, Issue 10, October-2024, ISSN (E):2938-379X, P.18-23. Spain. <https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/1868>
10. Elmurotova D.B., Esanov Sh.Sh., Abduraxmonov S.A., Ulug'berdiyev A.Sh., Umarov J.S. Medical device reliability and measuring instrument

specifications // Eurasian Journal of Engineering and Technology, EJET, V.34, October-7, 2024, ISSN: (E) 2795-7640, P.10-13, Belgium.

<https://geniusjournals.org/index.php/ejet>

- 11.** Shodiev A.A., Mussaeva M.A., Elmurotova D.B. Magnetic resistance and mobility of carriers of HTSC – YBCO tapes irradiated with 5 MeV electrons // Eurasian Journal of Physics, Chemistry and Mathematics, EJPCM, V.35, October-26, 2024, ISSN: 2795-7667, P.25-33, Belgium.

<https://geniusjournals.org/index.php/ejpcm/article/view/6393>

- 12.** Elmurotova D.B., Fayziyeva N.A., Odilova N.J. Properties of electron and neutron therapy // Web of Medicine: Journal of medicine, practice and nursing, V.2, Issue 10, October-2024, ISSN (E): 2938-3765, P.137-141, Spain.

- 13.** Elmurotova D.B., Yoqubboyeva E.Z., Orifqulova M.F., Imanova L.N. Application of computer technologies in medicine // Western European Journal of Medicine and Medical Science, V.2, Issue 11, ISSN (E): 2942-1918, November-2024, P.1-12. Germany.

<https://westerneuropeanstudies.com/index.php/3>